

Լուսինե Գրիգորյան
*Հայաստանի Պետական Տնտեսագիտական
Համալսարանի ասպիրանտ*
Էլ. հասցե՝ *g.lusine2000@gmail.com*

DOI: 10.53614/18294952-2024.1-109

ԲՈՒՆԻ ՏԵՂԱՀԱՆՎԱԾ ԱՐՑԱԽՑԻՆԵՐԻ ՄԻԳՐԱՑԻԱՅԻ ԿԱՆԽԱՐԳԵԼՄԱՆ ԽՆԴԻՐՆԵՐԸ

Մեր հայրենիքը դարեր շարունակ եղել է «համեղ պատառ» թշնամիների համար, լինելով «մետաքսի ճանապարհ»-ի մի հատված. հազարամյակներ շարունակ ենթարկվելով թշնամական հարձակումների, կորցնելով պետականությունը՝ ապա վերականգնելով այն, մոխրացել է այրվելով և ֆենիքսի նման վերածնվել: 1988-ի երկրաշարժի, այնուհետև Արցախյան առաջին պատերազմի, երկրում անկայուն վիճակի պատճառով արտագաղթը դարձավ առաջնային խնդիր մեր պետության և հայ ազգի համար: Արտագաղթի պատճառների առկա բազմահազար ուսումնասիրությունները թույլ են տալիս ենթադրել, որ պատերազմական իրավիճակը, պետության հանդեպ անվստահությունը, անարդարության զգացումը, արժանապատիվ աշխատանքի բացակայությունը կարող են նպաստել միգրացիայի տեմպի աճին: 2023թ. պատերազմը և դրան հաջորդած արցախցիների բռնի տեղահանումը պարարտ հող է նախապատրաստել եկած արցախցիների արտագաղթի համար:

Մույն հոդվածում իրականացվել է հետազոտություն բռնի տեղահանված արցախցիների շրջանակում: Ուսումնասիրվել է նրանց սոցիալական վիճակը, միգրացիոն տրամադրությունը, և ներկայիս հուզող խնդիրները: Վերլուծության արդյունքում պարզ է դարձել, որ տեղահանված արցախցիների հիմնական խնդիրները կապված են բնակարանային ապահովման և զբաղվածության հետ: Վերոհիշյալ խնդիրները լուծելու

նպատակով, ուսումնասիրվել է այլ երկրների փորձը և առաջարկվել լուծումներ:

Հիմնաբառեր. բռնի տեղահանված արցախցիներ, արցախցիների սոցիալական խնդիրներ, միգրացիա, բնակարանային ապահովում, հիփոթեքային վարկավորում, վարձակալության գներ:

Ներածություն

Ամբողջ աշխարհում 20-րդ դարի երկրորդ կեսից սկսած նկատվում է միգրացիոն գործընթացի կտրուկ աճ, դրա պատճառները շատ տարբեր կարող են լինել, օրինակ՝ արժանապատիվ կյանքի հնարավորությունների բացակայություն, աղքատություն և գործազրկություն, կոռուպցիա, քաղաքական և ռազմական բախումներ, կլիմայի փոփոխություններ: Մեր երկրում անվտանգության և աղքատության խնդիրների հետ մեկտեղ արտագաղթի խնդիրը եղել է հասարակության ուշադրության էպիկենտրոնում: 1988-ի երրաշարժի, Արցախյան առաջին պատերազմի, անկախացման ճանապարհին սոցիալ-տնտեսական անարդյունավետ վերափոխումների արդյունքում ձևավորված աղքատության պայմաններում 800 հազարից մինչև մեկ միլիոն մարդ Հայաստանից արտագաղթեց, որը բնակչության աշխատանքային միգրացիայի ձևով մինչև այսօր էլ շարունակվում է: 2022 թվականի փետրվարի 24-ին սկսված ռուս-ուկրաինական պատերազմը այս համատեքստում կերպարանափոխեց միգրացիոն գործընթացը Հայաստանում: Հազարավոր ռուսներ տեղափոխվեցին Հայաստան, դրանով իսկ խթանելով տնտեսական ակտիվությունը: Ամեն ինչ կընթանար հարթ և մեր տնտեսությունը կվերափոխվեր ստեղծված նոր իրավիճակում, եթե չլիներ 2023թ. սեպտեմբերի 19-ին Ադրբեյջանի կողմից սանձազերծված պատերազմը, ապա դրան հաջորդած Արցախի կորուստը, և հազարավոր մարդկանց բռնի տեղահանումը: Այժմ, Հայաստանի տնտեսությունը կանգնած է նոր մարտահրավերնի դիմաց: Զրկվելով հայրենի հողից, չունենալով կացարան և արժանապատիվ աշխատանք մեր հայրենակիցներից շատերը մտածում են արտագաղթի մասին, և այս համատեքստում արտագաղթի կանխարգելման ուղղությամբ համապատասխան միջոցառումների ուսումնասիրությունը չափազանց արդիական է: Հետազոտության հիմնական նպատակն է՝ ուսումնասիրել բռնի տեղահանված արցախցիների ներկա սոցիալական խնդիրները և առաջարկել այդ խնդիրների լուծման ուղղությամբ քայլեր սեփական առաջարկների և այլ երկրների փորձի կիրառման համատեքստում:

Գրականության ակնարկ

Միգրացիայի հիմնախնդիրները միշտ եղել են գիտական տարբեր ուղղությունների (քաղաքագիտություն, տնտեսագիտություն, ժողովրդագրություն) հետազոտողների հետաքրքրության շրջանակում: 20-րդ դարի 2-րդ կեսից հետո, կապված գլոբալացման գործընթացի հետ, միգրացիոն գործընթացը սկսեց մեծ թափ հավաքել ամբողջ աշխարհում: Մետաղադրամի

մի կողմում 3–րդ աշխարհի երկրներն էին, որտեղ արտագաղթը դարձել էր անվտանգությանը սպառնացող շատ լուրջ խնդիր, իսկ մյուս կողմում՝ զարգացած երկրները, որի քաղաքացիների հարկերի հաշվին հովանավորվում էին փախստականները և կարմրեցնում տեղի քաղաքական գունապնակում առկա ներկերը:

1988 թվականից Խորհրդային Հայաստանում սկսված, այնուհետև Հայաստանի անկախ հանրապետության ժառանգած արտագաղթի կտրուկ աճի հետևանքով, մեր երկրում միգրացիայի տենդեցները ուսումնասիրելու անհրաժեշտություն առաջացավ: Ա. Խ. Կարապետյանը, Ս. Ա. Կարապետյանը, ակադեմիկոս Վ. Ե. Խոջաբեկյանը, Լ. Մ. Դավթյանը, Գ. Եգանյանը, Կ. Կոյունջյանը և շատ ուրիշների կողմից կատարվեց Խորհրդային Հայաստանի ժողովրդական զարգացումների, մասնավորապես աշխատուժի միգրացիայի ուսումնասիրություն (Խոջաբեկյան, 2001, էջ 47–50): 2012 թ. լույս տեսավ «Միգրացիան և հմտությունները, Հայաստանի ազգային զեկույցը» Եվրոպական կրթական հիմնադրամի կողմից, որտեղ պատմականորեն նկարագրվում է ՀՀ միգրացիոն խնդիրների արմատները և դրա պատմական զարգացումը: 2013 թվականին հրատարակվեց պրոֆ. Հ. Սարգսյանի, Ք. Անտոնյանի և Կ. Խաչատրյանի «Միգրացիա, միտումներ և հետևանքներ» աշխատանքը, որտեղ ուսումնասիրվեց միգրացիան դրական և բացասական լույսի ներքո (Սարգսյան, 2013, էջ 10–12):

Միգրացիայի հիմնախնդիրներին նվիրված հետազոտություն է իրականացվել Տ. Վարդանյանի կողմից՝ կապված ռուս–ուկրաինական հակամարտության համապատկերում Հայաստան միգրացիոն հոսքերի հետ (Վարդանյան, 2022, էջ 2–5):

Միջազգային միգրացիայի շուրջ գլոբալ մարտահրավերների և հիմնախնդիրների վերաբերյալ հետազոտություններ են իրականացվել Զ. Թադևոսյանի (Թադևոսյան, 2023, էջ 3–4), Տ. Մկրտչյանի (Մկրտչյան, 2023, էջ 8–9) կողմից:

Մարդկային կապիտալի վերարտադրության համատեքստում միգրացիոն վերլուծություն է արվել Գ. Ղարիբյանի, Ա. Խառատյանի, Ո. Իսահակյան կողմից (Ղարիբյան, 2017, էջ 87–93):

Հետազոտության մեթոդաբանություն

Չնայած տարբեր երկրներում արտագաղթի վերաբերյալ հետազոտությունները բազմազան են, դրա շարժառիթները, տնտեսական ազդեցությունը, սոցիալ–քաղաքական հետևանքները հասկանալու և գնահատելու համար կա տեղեկատվության սահմանափակություն: Ուստի, միգրացիայի տեղային հիմնախնդիրները հետազոտելու տեսանկյունից նպատակահարմար է նկարագրական և համեմատական վերլուծությունների մեթոդոլոգիան:

Հետազոտության ընթացքում կիրառելի մեթոդներից մեկը եղել է ինդուկցիայի մեթոդը, ըստ որի ուսումնասիրվել են տարբեր երկրներում միգրացիայի պատճառները և պետության կողմից դրա կանխարգելման հետ կապված հաջողված քաղաքականությունը:

Ուսումնասիրության ընթացքում, վերլուծության միջոցով, թիրախավորվել են բռնի տեղահանված արցախցիների առանցքային խնդիրները կապված գործազրկության, բնակարանային ապահովման, ոչ բավարար ֆինանսական աջակցության հետ: Թիրախավորումից հետո գնահատվել է առկա իրավիճակը և դրա դինամիկան վիճակագրական հաշվետվությունների ուսումնասիրության միջոցով և առաջարկվել են լուծումներ:

Բռնի տեղահանված արցախցիների սոցիալական վիճակը և հնարավոր միգրացիայի միտումը բացատրելու համար կատարվել է սոցիոլոգիական հարցում: Հարցումը կատարվել է Google forms-ի միջոցով օնլայն տարբերակով: Այն իրականացվել է անանուն ձևով, նպատակ ունենալով բացատրել մարդկանց իրական մտահոգությունները ապագայի վերաբերյալ և հնարավոր միգրացիայի պատճառները: Հարցաթերթիկը բաղկացած է հարցվողի սեռի, տարիքի, կրթության, ծննդավայրի, Արցախում ապրելու նպատակի, Արցախում սեփական գույքի և աշխատանքի առկայության, ՀՀ-ն տեղափոխվելուց հետո բնակության վայրի, կացարանի վարձավճարի, զբաղվածության, միգրացիայի ցանկության, հնարավոր միգրացիայի վայրի, և հետ պահող գործոնի վերաբերյալ: Հարցման մասնակիցները 2023 թ. սեպտեմբերի 24-ից հետո եկած և ՀՀ-ում բնակություն հաստատած չափահաս Արցախցիներ են: Ընդամենը հարցմանը մասնակցել է 709 անձ, իսկ տվյալների հավաքագրումն իրականացվել է 21.12.2023–02.10.2024թթ. ժամանակահատվածում: Հարցվածների մեծ մասը՝ 74,6%-ը կանայք են, իսկ մնացած 25,4 %-ը տղամարդիկ:

Արդյունքներ

Հայ ժողովուրդը իր բազմամյա պատմության ընթացքում ունեցել է շատ ու շատ օրհասական պահեր և 2023թ. սեպտեմբերի 19-ը հենց այդ պահերից մեկն էր: Արցախի Հանրապետության կորուստը և մոտ 120 հազար մարդկանց բռնի տեղահանումը հայոց պատմության ամենաբարդ էջերից մեկն է, սակայն, ցավոք սրտի, դա միայն այսբերգի երևացող մասն է: Այս ողբերգությունը իր հետ բերելու է շատ լուրջ սոցիալ-տնտեսական խնդիրների շրջանակ, որոնցից կարելի է առանձնացնել ՀՀ տեղահանված Արցախցիների ապահովման խնդիրը և նրանց հավանական արտագաղթը:

Խնդիրը պարզ տեսնելու համար հարկավոր է հստակ քարտեզագրել ներկա իրավիճակը: Այսպիսով, Արցախից բռնի տեղահանվածների թիվը 2023թ. հոկտեմբերի 4-ի դրությամբ կազմել էր՝ 100632 անձ, որոնցից շատերին ՀՀ-ն ապահովել է կացարանով, մնացյալ անձանց պետությունը և այլ բարեգործական կազմակերպություններ տրամադրել են սնունդ, հիգիենայի պարագաներ, դեղորայք և տաք հագուստ: Ավելի ուշ, ՀՀ կառավարությունը որոշում ընդունեց, որ Արցախի դեմ իրականացված ագրեսիայի հետևանքով 2023թ. սեպտեմբերի 24-ին և դրանից հետո բռնի տեղահանված բոլոր անձիք կարող են ստանալ 100 հազար դրամ միանվագ աջակցություն նախատեսված առաջնայի կարիքների ծախսերը հոգալու համար: Հաջորդ աջակցության ծրագիրը, դա 40 հազար դրամ ժամանակավոր կացարաններում բնակվելու և 10 հազար դրամ կոմունալ ծախսերի վճարման վեցամսյա

սոցիալական աջակցության ծրագիրն է, որի շահառուն պետք է լինի վարձակալական հիմունքներով ապրող անձ: Վերջին ծրագիրը դա 50 հազար դրամի չափով տրամադրվող երկամսյա (նոյեմբեր և դեկտեմբեր) սոցիալական աջակցությունն է: Անփոփելի վերոնշյալը կարելի է ընդգծել, որ Արցախից բռնի տեղահանված անձը 6 ամսվա ընթացքում կարող է ստանալ մինչև 500 հազար դրամ գումար, բացառությամբ այն դեպքերում, երբ անձը ապրում է հյուրանոցում կամ հյուրատանը և պետական կամ համայնքային սեփականություն հանդիսացող տարածքում: 2020 թվականից եկած Արցախցիները այս ծրագրերի շահառուները չեն կարող հանդիսանալ: Ստացվում է, որ ՀՀ կառավարությունը տուն և հայրենի հող կորցրած անձանց կարող է ապահովել առավելագույնը 500 հազար դրամով, այն էլ որոշակի սահմանափակումներով, որը սակայն ՀՀ բյուջեի համար կդառնա մեծ բեռ: Բյուջեի վրա ահռելի ծանրաբեռնվածությունը չի բացառում այն փաստը, որ անհատը իր քիչ թե շատ կանոնակարգված կյանքը թողնելով, գալիս է ու կյանքը սկսում է 0-ից, պետությունից ստանալով ընդամենը 500 հազար դրամ աջակցություն: Բազմաթիվ մարդիկ այս բարդ փակուղու միակ ելքը կարող են տեսնել միգրացիայի մեջ:

Հարցման մասնակիցների 33%-ը նշել է, որ հնարավորության դեպում կմեկնի Հայաստանից, մի մասը (12,7%-ը) ժամանակավոր աշխատելու նպատակով, իսկ մյուս մասը (20,3%-ը) մշտական բնակություն հաստատելու նպատակով: Ըստ տարիքային խմբերի հարցման մասնակիցների մեծ մասը 54,7%-ը կազմում են 26-45 տարեկան անձիք, ապա 22,1 %-ը՝ 46-63 տարեկանները, 18,2%-ը՝ 18-25 տարեկանները, 4,9%-ը՝ 64 և ավելի տարիքային խմբին պատկանողները: Ըստ հարցման, արտագաղթել ցանկացողների մեծ մասը 58%-ը 26-45 տարեկան անձիք են:

Հարցման արդյունքում պարզ դարձավ, որ Արցախից բռնի տեղահանվածների շրջանակում բարձրագույն կրթություն ունեցող անձանց թիվը գերակշռում է և կազմում անհամապատասխանությունը Միգրացիայի ցանկություն ունեցող անձանց մոտ 54%-ը ունի բարձրագույն կրթություն: Այս ցուցանիշը առավել մտահոգիչ է, քանի որ մատնանշում է ուղեղների արտահոսքի միտումը: Նշված տեսանկյունից միգրացիայի խնդրի լուծումը կարող է հանդիսանալ կրթության ոլորտի բարեփոխումները: Մասնագիտական կարողությունների և աշխատաշուկայի պահանջների անհամապատասխանությունը վերացնելու համար անհրաժեշտ է բարեփոխել մասնագիտական կրթությունը և վերապատրաստման ծրագրերը, օրինակ 1990-ական թվականներին Չինաստանը, Հնդկաստանը և Կորեան ներդրել են նոր տեխնիկական վերապատրաստման համակարգեր, որի շնորհիվ 1997թ.-ին վերոհիշյալ երկրներում տեխնիկական գիտությունների գծով գիտությունների թեկնածուների թվաքանակը ավելի էր, քան ԱՄՆ-ում թեկնածուի աստիճան ստացած ասիացիների թիվը (Wickramasekara, 2003, էջ 9): Հատկանշական է ընդգծել, որ Աֆրիկայից շատ էմիգրանտեր լքել են իրենց հայրենիքը որակավորման մակարդակի բարձրացման և հետազոտություններ իրականացնելու պայմանների բացակայության պատճառով (Wickramasekara, 2003, էջ 9):

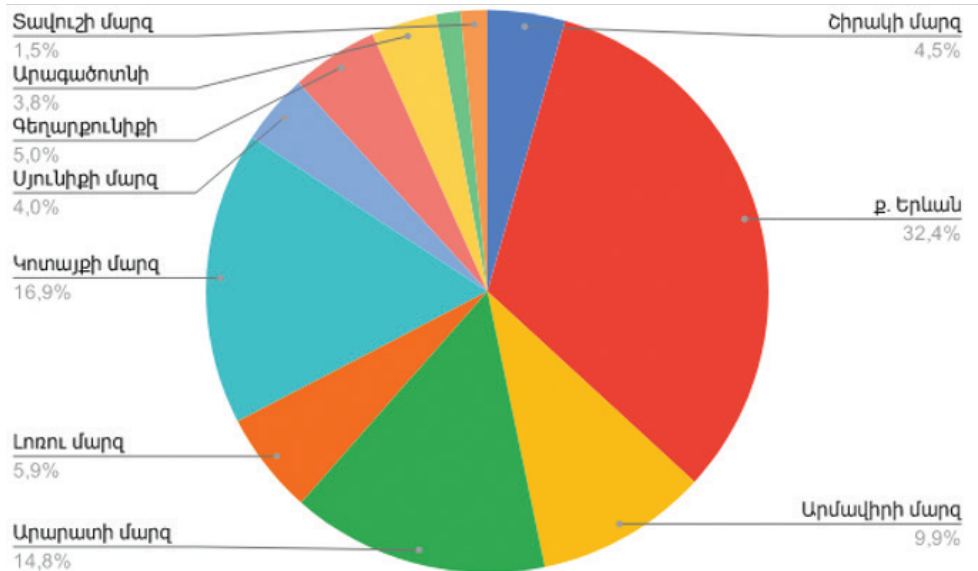
Լուսինն Գրիգորյան

Ըստ ծանոթավայրի հարցման մասնակիցների 80,8%-ը ծնվել է Արցախում, 15,1%-ը ՀՀ-ում, 4,2% այլ վայրում: Ծննդավայրի կորուստը մեծ բարոյահոգեբանական հարված է և կարող է հանդիսանալ արտագաղթի պատճառ, անգամ այն դեպքում, երբ անձը ֆինանսապես ապահովված է: Հարցվածների 15,9 %-ը տեղափոխվել է Արցախ վերաբնակեցման ծրագրով, իսկ 8,8%-ը աշխատել է այնտեղ:

Հարցվածների 90,7% ունեցել է սեփական գույք: Մասնակիցների 70%-ը ունեցել է աշխատանք կամ ուսանել է, 10,2%-ը զբաղվել է գյուղատնտեսությամբ, 6,8%-ը զբաղվել է բիզնեսով, 9,2 % Արցախում գործազուրկ էր, իսկ 3,8%՝ թոշակառու:

ՀՀ տեղափոխվելուց հետո հարցվածների բնակության վայրը ներկայացված է գծապատկեր 1-ում:

Գծապատկեր 1

Ինչպես պարզ է դառնում Գծապատկեր 1-ից տեղահանված Արցախցիների հիմնական բնակության վայրը ներկա դրությամբ ք. Երևանն է, որին հաջորդում է Կոտայքի, Արարատի և Արմավիրի մարզերը, իսկ համամասնորեն ամենաքիչ թվով Արցախցիներ ապրում են Տավուշի մարզում: Աշխարհագրական դիրքը հատկանշական է ընդգծել ցույց տալու համար բռնի տեղահանված Արցախցիների ակնկալվող աշխատավարձը, քանի որ կախված բնակության վայրից միջին ամսական անվանական աշխատավարձը տարբեր է: Այսպես, ըստ ՀՀ վիճակագրական կոմիտեի 2023թ. դեկտեմբեր ամսվա համար միջին ամսական անվանական աշխատավարձը կազմել է 249 278 դրամ, 2022թ. միջին ամսական անվանական աշխատավարձը կազմել է

235576 դրամ ընդորում կանանց մոտ այն եղել է 179882 դրամ, իսկ տղամարդկանց մոտ՝ 295778 դրամ, բայց ք. Երևանում, որտեղ այսօրվա դրությամբ ապրում է տեղահանված Արցախցիների 32,4%-ը այն կազմել է 269685 դրամ, Կոտայքի մարզում՝ 174619 դրամ, Արարատի մարզում՝ 241490 դրամ, Արմավիրի մարզում՝ 137390 դրամ, իսկ Տավուշի մարզում՝ 153415 դրամ: Վերլուծելով ՀՀ Վիճակագրական կոմիտեի կողմից հրապարակված տվյալները (2023 թ. վերաբերյալ հաշվետվություն չի հրապարակվել) պարզ է դառնում, որ մայրաքաղաքի և մարզերի միջին ամսական անվանական աշխատավարձը կարող է տարբերվել 2 անգամ:

Աշխատավարձի չափը կարևորագույն չափորոշիչ է, որը կարող է մեծ ազդեցություն ունենալ ապագայի վերաբերյալ անձի կայացնելիք որոշումների վրա, օրինակ՝ արտագաղթել երկրից թե՛ ոչ, սակայն մինչև աշխատավարձի չափի ազդեցության մասին վերլուծություններ անելը հարկավոր է ընդգծել առկա զբաղվածությունը: Ըստ հարցման, բռնի տեղահանված Արցախցիների 72,2%-ը փնտրում է աշխատանք, 10,8%-ը աշխատում է կամ զբաղվում է ձեռներեցությամբ, 6%-ը ուսանող է, 6,4%-ը անցնում է որակավորման դասեր ապագայում աշխատելու նպատակով և միայն 4,6%-ը չի ուզում աշխատել: Արդյունքում պարզ է դառնում, որ երեք ամսվա ընթացքում տեղահանված Արցախցիների 72,2 % չունի որևէ զբաղվածություն, սակայն ըստ հարցման, Արցախի Հանրապետությունում ապրելու տարիներին 87%-ը ունեցել է զբաղվածություն, մասնավորապես՝ 69,9%-ը աշխատել է որպես վարձու աշխատող կամ ուսանել է ԲՈՒՀ-ում, 6,8%-ը զբաղվել է ձեռնարկատիրական գործունեությամբ, 10,3%-ը՝ գյուղատնտեսությամբ, 9,3%-ը գործազուրկ էր, իսկ մնացած 3,8%-ը թոշակառու: Հարցման մասնակիցների 37,7% ընդգծել էր, որ ՀՀ տեղափոխվելուց հետո զգացել է խտրականություն իր նկատմամբ: Այս փաստը կարող է դառնալ մեծ խոչընդոտ աշխատանքի ընդունման հարցում, քանի որ գործատուն կարող է իր անձնական հայացքների պատճառով չընդունել անձին աշխատանքի, դա իր հերթին կրերի անարդարության զգացման, որը նույնպես կարող է միգրացիայի դրդապատճառ լինել: Հարցման մասնակիցներից 93-ը նշել են, որ ոչինչ իրենց հետո չի պահի ՀՀ-ը լքելու մտքից, քանի որ արտագաղթի պատճառը բարոյահոգեբանական է:

Անձի միգրացիայի վերաբերյալ որոշումների վրա մեծ ազդեցություն ունի սեփական գույքի առկայությունը: Այս դեպքում կշեռքի վրա դրված է երկու կշռաքար՝ առաջին հերթին անշարժ գույքի առկայությունը, անգամ եթե այն ձեռք է բերվել վարկավորման միջոցով, հանդիսանում է ներդրում և մեծացնում է վստահությունը ապագայի նկատմամբ, իսկ երկրորդը՝ ֆիզիկական անձանց միջև վարձակալության պայմանագրերի կնքման ինստիտուտի բացակայությունը թույլ է տալիս վարձատուին կայացնել վարձավճարի և վարձակալության ավարտի հետ կապված որոշումները ըստ «տրամադրության», որն էլ հանդիսանում է ապագայի նկատմամբ անվստահության մեծ պատճառ: Ըստ հարցման, ՀՀ տեղափոխված Արցախցիների 90,7%-ը ունեցել է սեփական գույք Արցախում: Այս փաստը հանդիսանում է ծանր հոգեբանական հարված, քանի որ մարդիկ թողել են թշնամուն իրենց աշխատանքի արդյունքը և պա-

պերի ժառանգությունը ու գալով Հայաստան ստիպված են վճարել կացարանի համար: Հարցման արդյունքները ցույց են տվել, որ բռնի տեղահանված Արցախցիների միայն 8,8 % -ը չի վճարում կացարանի համար ապրելով կան բարեգործական հիմունքներով տրամադրված կացարանում կան ունենալով սեփական գույք: Հարցման մասնակիցների 43,8%-ը վճարում է կացարանի համար 50 – 150 հազար դրամ, 41,5%՝ 150-300 հազար դրամ, 5,8%-ը՝ 300-500 հազար դրամ: Քանի որ ՀՀ-ում վարձակալության շուկայի մեծ մասը գտնվում է ստվերում, ՀՀ վիճակագրական կոմիտեն անշարժ գույքի գործարքների վերաբերյալ հաշվետվության մեջ չի ներառում վարձակալության գները, որը և դժվարացնում է ուսումնասիրությունները այդ ոլորտում, սակայն անկախ փորձագետների պնդմամբ 2022 թվականին սկսված ռուս-ուկրաինական պատերազմի հետևանքով ռուսների ներհոսքով պայմանավորված կտրուկ աճել էին վարձակալության գները, իսկ 2023թ. սեպտեմբերին Արցախցիների բռնի տեղահանումը էլ ավելի մեծացրեց պահանջարկը վարձակալական հիմունքներով տրամադրվող բնակարանների նկատմամբ, դրանով իսկ բարձրացնելով վարձակալությամբ տրամադրվող անշարժ գույքի գները: Վաճառվող անշարժ գույքի շուկայական գները վերջին տարիներին նույնպես, կտրուկ աճել են: Ըստ ՀՀ վիճակագրական կոմիտեի հաշվետվության 2023թ. հոկտեմբեր ամսին ք. Երևանի 1 գոտում բնակարանի 1 ք. մ. մակերեսի հաշվարկով շուկայական միջին գինը կազմել է 1120300 դրամ, 11 գոտում՝ 212200 դրամ, համեմատելու համար 2022թ., նույն ժամանակաշրջանի համար, ք. Երևանի 1 գոտում բնակարանի 1 ք. մ. մակերեսի հաշվարկով շուկայական միջին գինը եղել է 960 200 դրամ, 11 գոտում՝ 200000 դրամ, իսկ 2021 թվականին ք. Երևանի 1 գոտում բնակարանի 1 ք. մ. մակերեսի հաշվարկով շուկայական միջին գինը կազմել է 818 400 դրամ, 11 գոտում՝ 180200 դրամ: Այսինքն՝ երկու տարվա ընթացքում Երևան քաղաքի 1 գոտում անշարժ գույքի գները աճել են 27 %-ով: ՀՀ մարզերում նույնպես նկատելի է գների կտրուկ աճ: օրինակ Կոտայքի մարզի (տեղափոխվել են հարցվածների 16,9%-ը) Աբովյան քաղաքում 2023թ. հոկտեմբերին 1 ք.մ. մակերեսի հաշվարկով շուկայական միջին գինը կազմել է 268200, 2022թ.՝ 252500 դրամ, իսկ 2021թ.՝ 215000 դրամ: Տեսականորեն, եթե անձը ցանկանում է գնել 70ք.մ մակերեսով գույք Վաղարշապատում, որտեղ 2023թ. հոկտեմբեր ամսին բնակարանի 1 ք. մ. մակերեսի հաշվարկով շուկայական միջին գինը կազմել է 244 100 դրամ, ապա պետք է վճարի 17115000 դրամ (70 X 244 100): Հատկանշական է շեշտել, որ հարցման մասնակիցների մեծ մասն ընդգծել է, որ կմնա հայրենիքում այն դեպքում, երբ ունենա սեփական անշարժ գույք:

Քննարկում

Նշված խնդիրը լուծելու համար ՀՀ կառավարությունը կտրամադրի աջակցություն Արցախից բռնի տեղահանված ընտանիքներին բնակարանային ապահովման համար, նախագիծը բաղկացած է 3 բաղադրիչից՝

- բնակարանի կամ առանձնատան ձեռքբերումը հավաստագրի տրամադրման միջոցով,

- անհատական բնակելի տան կառուցումը հավաստագրի տրամադրման միջոցով,
- գործող հիփոթեքային վարկի մարման աջակցություն:

Առաջինը՝ 5 մլն դրամ թվով 242 քաղաքային և գյուղական բնակավայրերում իրացնելու դեպքում է տրամադրվելու: Երկրորդը՝ 4 մլն դրամ թվով 148 քաղաքային և գյուղական բնակավայրերում իրացնելու դեպքում: 3 մլն դրամ՝ մնացած բոլոր բնակավայրերում, բացի Երևանի 1-ին և 2-րդ գոտիներից, և 2 մլն դրամ, եթե արդեն ունի հիփոթեք, կրկին բացառությամբ Երևանի առաջին և երկրորդ գոտում գտնվող գույքից: Կառավարության այս նախագծի շահառուներ կարող են հանդիսանալ, այն արցախցիները, ովքեր ընդունել են ՀՀ քաղաքացիություն 2020թ.-ի սեպտեմբերի 27-ից հետո: Ծրագրի հիմնական նպատակն է՝ գույքով ապահովել մեր հայրենակիցներին, չծանրաբեռնելով մայրաքաղաքը, սակայն վերոհիշյալ անշարժ գույքի գների դեպքում ծրագրի իրական շահառուների շրջանակը կտրուկ նվազում է: Այս դեպքում, խնդրի էլ ավելի լավ լուծում կարող է դառնալ հիփոթեքային արտոնյալ պայմանները Արցախից բռնի տեղահանված անձանց համար: ՀՀ-ում այս պահին գործում է տեղահանված Արցախցիների համար հիփոթեքային վարկավորման պետական աջակցության ծրագիր: Այն իրենից ենթադրում է 2020 թվականի սեպտեմբերի 27-ին Ադրբեջանի կողմից սանձազերծված պատերազմի հետևանքով տեղահանված ընտանիքներին տրամադրել անշարժ գույքի ձեռք բերման և կառուցապատման համար նախատեսված, վարկ արտոնյալ պայմաններում, դրանք են՝

- ք. Երևանում հիփոթեքային վարկի մայր գումարի վճարների համար մինչև 8 մլն. դրամ (ոչ ավելի քան ամսական 113 հազար դրամ) հանրագումարային աջակցություն, իսկ տոկոսագումարների համար մինչև 3, 648 մլն. դրամի (ոչ ավելի քան ամսական 63 հազար դրամ) աջակցություն:
- ՀՀ մարզերում հիփոթեքային վարկի մայր գումարի ամսական վճարների համար մինչև 10 մլն. դրամ (ոչ ավելի քան ամսական 153 հազար դրամ) հանրագումարային աջակցություն, իսկ տոկոսագումարների համար մինչև 5,850 մլն. դրամի (ոչ ավելի քան ամսական 98 հազար դրամ) աջակցություն
- Սահմանամերձ բնակավայրերում հիփոթեքային վարկի մայր գումարի ամսական վճարների համար մինչև 14 մլն. դրամ (ոչ ավելի քան ամսական 242 հազար դրամ) հանրագումարային աջակցություն, իսկ տոկոսագումարների համար մինչև 11,085 մլն. դրամի (ոչ ավելի քան ամսական 177 հազար դրամ) աջակցություն:
- 1% կանխավճար սահմանամերձ բնակավայրերում անշարժ գույք գնող կամ 4 և ավելի անչափահաս երեխաներ ունեցող անձանց
- 2,5 % կանխավճար ՀՀ մարզերում անշարժ գույք ձեռք բերող անձանց:

Ծրագրի շահառուները այս պահին կարող են դառնալ միայն 2020թ.-ի պատերազմի հետևանքով տեղահանված անձիք: ՀՀ կառավարության վե-

րոհիշյալ որոշման նպատակն է՝ Արցախցիների բնակարանային ապահովման խնդրի լուծումը, գերծ մնալով մայրաքաղաքի հավելյալ ծանրաբեռնումից: Նպատակահարմար կլինի ծրագրի շահառու դարձնել, նաև 2023թ.-ին տեղահանված Արցախցիներին և ավելացնել հիփոթեքային վարկավորման տոկոսադրույքի սուբսիդավորումը, քանի որ աճող բնակարանային գները և նորմալ կենցաղավարման ծախսերը թույլ չեն տալիս հնարավոր շահառուներին օգտվել աջակցությունից՝ ցածր վարկունակության պատճառով:

Հարցվածների 54,3%-ը նշել էր, որ բարձր վարձատրվող աշխատանք ունենալու դեպքում չեն արտագաղթի: ՀՀ կառավարության կողմից նպատակահարմար կլինե՞ր մշակել շահութահարկի այլ դրույքաչափ (պայմանականորեն 17%, այս պահին գործող 18%-ի փոխարեն) այն դեպքում, երբ կազմակերպությունում Արցախից տեղահանված աշխատակիցների թիվը կկազմի պայմանականորեն 5%: Սա կշահագրգռի գործատուներին ընդունել Արցախից տեղահանված քաղաքացիներին, անգամ խտրական վերաբերմունքի առկայության դեպքում, որը պայմանավորված է անձի Արցախցի լինելու հետ: Ճիշտ է շահութահարկի գծով հարկային մուտքերը կնվազեն, սակայն կլուծվի Արցախցիների զբաղվածության խնդիրը և կավելանան մուտքերը եկամտային հարկի գծով:

Պատերազմների և տեղային հակամարտությունների ժամանակ լքում են հայրենիքը հիմնականում երիտասարդները և այն ընտանիքներ, որտեղ կան դեռահասներ, որոնք ենթակա են պարտադիր զորակոչման: Միրիայից միգրացիայի պատճառ են հանդիսացել պատերազմը և ընդհատված կրթությունը (Belmonte, 2020, էջ 24): Համաձայն ՄԱԿ-ի տվյալների 2023թ.-ի հունիսի դրությամբ աշխարհում գրանցված է 6,3 մլն. փախստական Ուկրաինայից:

Եզրակացություն

Արցախից բռնի տեղահանվածների սոցիալական վիճակի ուսումնասիրությունը, թույլ տվեց թիրախավորել խնդիրների մի մեծ փունջ, որոնք կարող են հավանական միգրացիայի պատճառ հանդիսանալ: Առաջին կարևորագույն խնդիրը դա աշխատանքի ապահովման խնդիրն է: Հարցման մասնակիցների 72,5%-ը նշել է, որ ՀՀ տեղափոխվելուց հետո փնտրում է աշխատանք, սակայն Արցախում ապրելու տարիներին հարցվածների միայն 9,4%-ն է եղել գործազուրկ: Այս միտման պատճառները կարող են տարբեր լինել օրինակ՝ շուկայի համար ոչ բավարար որակավորման մակարդակը և/կամ գործատուի խտրական վերաբերմունքը: Մասնագիտական հմտությունները լավացնելու նպատակով առաջարկվեց կրթական ոլորտի բարեփոխումներ՝ պետության կողմից ֆինանսական աջակցության տեսքով, որի արդյունքում մասնագետների մասնագիտական հմտությունները կդառնան աշխատանքային շուկայի համար պահանջված:

Խտրական վերաբերմունքի պատճառով անձին աշխատանքի չընդունելուց խուսափելու համար, առաջարկվեց հարկի դրույքաչափի փոփոխություն, կազմակերպությունում բռնի տեղահանված արցախցիների պայմանական չափի աշխատակիցների առկայության դեպքում: Նախագիծը կշահագրգռի

գործատուներին աշխատանքի ընդունել տեղահանված արցախցիներին:

Արտագաղթի համար կարևորագույն պատճառ կարող է հանդիսանալ նաև սեփական անշարժ գույք գնելու խնդիրը և վարձակալական հիմունքներով բնակարանի բարձր վարձավճարը: Հարցման արդյունքում պարզ դարձավ, որ մասնակիցների միայն 8,8 % չի վճարում կացարանի համար և ապրելու է կամ բարեգործական հիմունքներով տրամադրված կացարանում, կամ ունենի սեփական անշարժ գույք: Խնդիրը լուծելու համար առաջարկվեց առկա հիփոթեքային վարկավորման աջակցության ծրագիրը վերափոխել, դարձնելով ավելի հարմար 2023թ.-ի Արցախից տեղահանվածների վարկավորման համար:

Երրորդ կարևորագույն գործոնը, որը նպաստում է արտագաղթի աճին, դա ստարածաշրջանում կանոնավոր խաղաղության բացակայությունն է և նոր պատերազմի վտանգը, որը իր հետ բերում է միգրացիոն նոր ալիքներ դեռահասների և երիտասարդների շրջանակում:

Վերոնշյալը երեք խնդիրները լուծելու դեպքում, Արցախից բռնի տեղահանվածների և ամբողջ հայաստանաբնակ հայության շրջանակներում կնվազեն արտագաղթի տեմպերը:

Օգտագործված գրականության ցանկ

- «Ժամանակավոր անաշխատունակության և մայրության նպաստների մասին» օրենքում փոփոխություններ և լրացում կատարելու մասին ՀՀ օրենք, ընդունվել է 04.05.2022թ. <https://www.arlis.am/documentview.aspx?docid=163052>
- «Հայաստանի Հանրապետության 2024 թվականի պետական բյուջեի մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքում վերաբաշխում, փոփոխություններ և Հայաստանի Հանրապետության կառավարության 2023 թվականի դեկտեմբերի 28-ի n 2323-Ն որոշման մեջ փոփոխություններ և լրացումներ կատարելու մասին ՀՀ Կառավարության որոշում N 878-Ն, ընդունվել է 14.06.2024թ. <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?docid=193933>
- Արցախի Հանրապետության առանձին շրջաններից տեղահանված ընկերակիցների համար բնակարանային մատչելիության ապահովման պետական աջակցության ծրագիրը հաստատելու մասին ՀՀ Կառավարության որոշում N 169-Լ, ընդունվել է 17.02.2022թ. <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?docid=169202>
- Թադևոսյան, Զ., Բադալյան, Կ., Հայրապետյան, Ա. (2023). ՀՀ երիտասարդների միգրացիայի ընտրանքային հետազոտություն, *Տնտեսություն և Հասարակություն*, N 3, Երևան:
- Խոջաբեկյան, Վ. (2001). *Հայաստանի բնակչության վերարտադրությունը և տեղաշարժերը XIX, XX դարերում և XXI դարի շեմին*: Երևան:
- ՀՀ Վիճակագրական կոմիտե. *Աշխատավարձ և աշխատողների թվաքանակ (2020-2022)*: https://armstat.am/file/article/lab_market_2023_14.pdf
- ՀՀ Վիճակագրական կոմիտե. *Ժամանակագրական շարքեր (2023)*: <https://armstat.am/am/?nid=12&id=08001>
- ՀՀ Վիճակագրական կոմիտե. *ՀՀ սոցիալ-դեմոգրաֆիկական վիճակը (2022)*: https://armstat.am/file/article/sv_10_22a_540.pdf

- ՀՀ Վիճակագրական կոմիտե. ՀՀ սոցիալ-տնտեսական վիճակը (2023): https://armstat.am/file/article/sv_10_23a_550.pdf
- Ղարիբյան, Գ., Խառատյան, Ա., Խահակյան, Ռ. (2017). *Անկախության տարիներին ՀՀ սոցիալ-տնտեսական զարգացումները և մարդկային կապիտալի վերարտադրության հիմնախնդիրները*: Երևան:
- Մկրտչյան, Տ. (2023). Երիտասարդների միջազգային միգրացիայի հիմնախնդիր շուրջ. գլոբալ մարտահրավեր և հնարավորություններ: *Տնտեսություն և Հասարակություն*, N 3:Երևան:
- Սարգսյան, Հ., Անտոնյան, Ք., Խաչատրյան, Կ. (2013). *Միգրացիա, միտումներ և հեղևանքներ*: Երևան:
- Վարդանյան, Տ. (2022). *Աշխարհի ու Հայաստանի միգրացիոն հոսքերը*: Երևան:
- Belmonte, M., Conte, A., Ghio, D., Kalantaryan, S., McMahon, S. (2020). *Youth and Migration: an overview*. Luxembourg.
- Help families forced to flee (2023). UNHCR. The UN Refugee Agency. <https://www.unhcr.org/emergencies/ukraine-emergency>
- Wickramasekara, P. (2003). *Policy responses to skilled migration : Retention, return and circulation*. Switzerland.

References

- «Zhamanakavor anashkhatunakut'yan yev mayrut'yan npastneri masin» orenk'um p'vop'vokhut'yunner yev lrats'um katarelu masin HH orenk' [Law of the Republic of Armenia on Amendments and Additions to the Law «On Temporary Incapacity and Maternity Benefits»], yndunvel e 04.05.2022t'. <https://www.arlis.am/documentview.aspx?docid=163052>. (In Arm.)
- «Hayastani Hanrapetut'yan 2024 t'vakani petakan byujev masin» Hayastani Hanrapetut'yan orenk'um verabashkhum, p'vop'vokhut'yunner yev Hayastani Hanrapetut'yan karravarut'yan 2023 t'vakani dektemberi 28-i n 2323-n voroshman mej p'vop'vokhut'yunner yev lrats'umner katarelu masin HH Karravarut'yan voroshum N 878-N [Resolution of the Government of the Republic of Armenia No. 878-N on redistribution, amendments to the Law of the Republic of Armenia “On the State Budget of the Republic of Armenia for 2024” and amendments and additions to the Resolution No. 2323 of the Government of the Republic of Armenia], yndunvel e 14.06.2024t'. <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?docid=193933> (In Arm.)
- Arts'akhi Hanrapetut'yan arrandzin shrjannerits' teghahanvats yntanik'neri hamar bnakaranayin match'eliut'yan apahovman petakan ajakts'ut'yan tsragiry hastatelu masin HH Karravarut'yan voroshum N 169-L [Resolution of the RA Government N 169-L on approving the state support program for housing affordability for displaced families from certain regions of the Republic of Artsakh], yndunvel e 17.02.2022t'. <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?docid=169202> (In Arm.)
- T'adevosyan, Z., Badalyan, K., Hayrapetyan, A. (2023). HH yeritasardneri migrats'iayi yntrank'ayin hetazotut'yun [Sample survey of the migration of RA youth], *Tntesut'yun yev Hasarakut'yun*, N 3, Yerevan. (In Arm.)
- Khojabekyan, V. (2001). *Hayastani bnakch'ut'yan verartadrut'yuny yev teghasharzheri XIX, XX darerum yev XXI dari shemin* [Reproduction and movements of the Armenian

- population in the 19th, 20th centuries and on the threshold of the 21st century]. Yerevan. (In Arm.)
- ՀՀ Vichakagrakan komite. *Ashkhatavardz yev ashkhatoghneri t'vak'anak* [Salary and number of employees] (2020–2022). https://armstat.am/file/article/lab_market_2023_14.pdf (In Arm.)
- ՀՀ Vichakagrakan komite. *Zhamanakagrakan shark'er* [Chronological series] (2023). <https://armstat.am/am/?nid=12&id=08001> (In Arm.)
- ՀՀ Vichakagrakan komite. *ՀՀ sots'ial-tntesakan vichaky* [RA socio-economic situation] (2022). https://armstat.am/file/article/sv_10_22a_540.pdf (In Arm.)
- ՀՀ Vichakagrakan komite. *ՀՀ sots'ial-tntesakan vichaky* [RA socio-economic situation] (2023). https://armstat.am/file/article/sv_10_23a_550.pdf (In Arm.)
- Gharibyan, G., Kharratyan, A., Isahakyan, Vo. (2017). *Ankakhut'yan tarinerin ՀՀ sots'ial-tntesakan zargats'umneri yev mardkayin kapitali verartadrut'yan himnakhndirneri* [A socio-economic developments and problems of reproduction of human capital during the years of independence]. Yerevan. (In Arm.)
- Mkrtch'yan, T. (2023). Yeritasardneri mijazgayin migrats'iahi himnakhndri shurj. global martahraver yev hnaravorut'yunner [On the issue of international migration of young people. global challenges and opportunities]. *Tntesut'yun yev Hasarakut'yun*, N 3. Yerevan. (In Arm.)
- Sargsyan, H., Antonyan, K', Khach'atryan, K. (2013). *Migrats'ia, mitumner yev hetevank'ner* [Migration, trends and consequences]. Yerevan. (In Arm.)
- Vardanyan, T. (2022). *Ashkharhi u Hayastani migrats'ion hosk'ery* [Migration flows of the world and Armenia]. Yerevan. (In Arm.)
- Belmonte, M., Conte, A., Ghio, D., Kalantaryan, S., McMahon, S. (2020). *Youth and Migration: an overview*. Luxembourg. (In Eng.)
- Help families forced to flee (2023). UNHCR. The UN Refugee Agency. <https://www.unhcr.org/emergencies/ukraine-emergency> (In Eng.)
- Wickramasekara, P. (2003). *Policy responses to skilled migration: Retention, return and circulation*. Switzerland. (In Eng.)

Լուսինե Գրիգորյան

Ասպիրանտ Արմյանսկոյ Գոսուդարստեննոյ Եկոնոմիչեսկոյ Անիվերսիտետա

Ձ. ասրես: g.lusine2000@gmail.com

ПРОБЛЕМЫ ПРЕДОТВРАЩЕНИЯ МИГРАЦИИ НАСИЛЬСТВЕННО ПЕРЕСЕЛЕННЫХ ГРАЖДАН АРЦАХА

Наша Родина на протяжении веков была “лакомым куском” для врагов, являясь частью “Шелкового пути”. Она подвергалась нападением на протяжении тысячелетий, теряя государственность, а затем вновь обретая её, восставая, как феникс из пепла. Землетрясение 1988 года и первая Арцахская война того времени вызвали нестабильную ситуацию в стране, а эмиграция стала основной проблемой для нашего государства и армянского народа. Тысячи существующих исследований причин эмиграции позволяют

предположить, что военная обстановка, недоверие к государству, ощущение несправедливости и отсутствие достойной работы могут способствовать увеличению темпов миграции. Война 2023 года и последующая насильственная репатриация граждан Арцаха создали благоприятные условия для массовой эмиграции. В данной статье было проведено исследование среди вынужденных переселенцев из Арцаха. Изучались их социальное положение, миграционные настроения и текущие проблемы. В результате анализа выяснилось, что основные трудности этих переселенцев связаны с жильем и трудоустройством. Для решения данных проблем был проанализирован опыт других стран и предложены соответствующие решения.

Ключевые слова: вынужденно переселенные граждане Арцаха, социальные проблемы граждан Арцаха, миграция, обеспечение жильем, ипотечное кредитование, цены на аренду.

Lusine Grigoryan

Ph.D. student at the Armenian State Economic University

Email: g.lusine2000@gmail.com

CHALLENGES IN PREVENTING MIGRATION OF FORCEFULLY DISPLACED CITIZENS OF ARTSAKH

Our homeland has long been a coveted target for adversaries due to its strategic position along the Silk Road. Over the centuries, it has endured numerous invasions, lost and regained its statehood, and experienced destruction followed by rebirth, akin to a phoenix rising from the ashes. The earthquake of 1988, coupled with the first Artsakh war, created a period of instability, leading to significant emigration, which has since become a pressing issue for our state and the Armenian nation. Numerous studies indicate that factors such as wartime conditions, distrust of the government, perceptions of injustice, and a lack of adequate employment opportunities contribute to elevated migration rates. The war of 2023 and the subsequent forced displacement of Artsakh citizens have exacerbated these conditions, providing a catalyst for increased emigration.

This article presents research conducted on forcibly displaced Artsakh citizens, examining their social conditions, migration intentions, and current concerns. The analysis highlights that the primary challenges faced by these displaced individuals are related to housing and employment. To address these issues, the study explores the experiences of other countries and proposes potential solutions.

Key words: forcibly displaced Artsakh citizens, social issues of Artsakh citizens, migration, housing provision, mortgage lending, rental prices.

Հոդվածը խմբագրություն է ներկայացվել՝ 2024թ. մայիսի 5-ին:

Հոդվածը հանձնվել է գրախոսման՝ 2024թ. մայիսի 13-ին:

Հոդվածն ընդունվել է տպագրության՝ 2024թ. հունիսի 11-ին: